

Tot slot wordt in het derde deel van *Kinderen van de minne?* de plaats van het onwettige kind binnen de familie nader onderzocht waarin onderscheid wordt maakt tussen de residentiele familie (waar groeit het kind op?), de symbolische familie (kreeg een bastaard de familienaam?) en de juridische familie. Terecht stelt Carlier hier dat de vijftiende eeuw beschouwd mag worden als een Gouden Eeuw voor bastarden. Hoewel er op juridisch gebied sprake was van discriminaties was er van sociale stigmatisering allerminst sprake. De meeste kinderen groeiden op bij hun natuurlijke ouders en er was wel degelijk een affectieve band tussen ouders en kind. Bastarden werden zowel in de (bredere) familie als in de maatschappij zonder veel problemen opgenomen.

Myriam Carlier heeft met haar onderzoek een belangrijke bijdrage geleverd aan de al bijna een halve eeuw durende discussie omtrent de geschiedenis van het kind. Deze discussie begon met Philippe Ariès' *De ontdekking van het kind* (vert.) uit 1960 waarin deze stelde dat de middeleeuwse samenleving geen kinderjaren of aparte adolescentiefase kende. Auteurs als Edward Shorter en Lawrence Stone borduurden voort op de ideeën van Ariès en stelden onder meer dat de gevoelsmatige band tussen ouders en kinderen geheel ontbrak in het traditionele gezin. Andere auteurs waaronder Linda Pollock en Alan Macfarlane verwierpen deze stelling en betoogden dat ouderliefde een constante factor vormde in de geschiedenis. Hoewel Carlier slechts één keer kort aan dit debat refereert, schaart ze zichzelf binnen het kamp van Pollock door aan te tonen dat er in de laatmiddeleeuwse Vlaamse stedelijke samenleving zowel sprake was van een relatief vrije partnerkeuze als van een affectieve band tussen natuurlijke ouders en onwettige kinderen. Dit laatste kwam onder meer tot uiting in de duur van sommige buitenechtelijke relaties waarbij meerdere onwettige kinderen erkend werden en waarbij soms uiteindelijk de natuurlijke ouders toch huwden. Wat dit betreft zou de titelvraag 'Kinderen van de minne?' dus zeker positief beantwoord kunnen worden.

Evelien Walhout

Alle G. Hoekema c.s. (ed.), *Geen cel ketent deze dromen. Een dagboek over ideaal en werkelijkheid van de doopsgezinde dienstweigeraar en socialist Cor Inja uit Zaandam, geschreven in gevangenschap van 25 maart tot en met 19 november 1925* (Hilversum: Verloren, 2001) 215 pp. ISBN 90-6550-194-0

In de jaren zeventig kon je in Amsterdam als gewetensbezwaarde voor dienstweigeren hulp krijgen bij de Vereniging Dienstweigerders, maar ook in de Doopsgezinde kerk aan het Singel. Daar huisde de ene week de vrij socialist Al Jongkind van het oude Steunfonds voor Dienstweigerders en de andere week de Doopsgezinde Vredesgroep. De avonden van die groep stonden onder leiding van een bijna afgestudeerd student psychologie en waren anders dan de bijeenkomsten onder leiding van Al, die altijd gelijk had, gericht op het gezamenlijk zoeken naar waarheden in de toelichting die je als gewetensbezwaarde moest schrijven. God en gebod kwamen alleen aan de orde wanneer de gewetensbezwaarde christelijke gronden aanvoerde. Voor het bestuur van de Doopsgezinde Vredesgroep was dat echter niet voldoende en zo verscheen in 1975 op de tweewekelijkse dinsdagavonden Cor Inja helemaal vanuit Baarn om het godsdienstig gehalte van de avonden te verhogen. Hij deed dat door bijbelteksten voor te

lezen of stukken uit redevoeringen en preken van Martin Luther King, op wie hij zeer gesteld was. Voor ons hoefde dat allemaal niet, veel gewetensbezwaarden hadden per slot van rekening helemaal geen christelijke overwegingen. Cor was al in de zeventig en hield dapper vol. Met grote vasthoudendheid zette hij zijn boodschap voort in de vele brieven die hij aan gewetensbezwaarden schreef. Toen een nieuw seizoen nogal stormachtig geopend werd met een hoog oplopende ruzie tussen Al Jongkind en PSP-senator Hein van Wijk over het totaalweigeren, moest Cor vanwege zijn hart vervroegd huiswaarts. Niet lang daarna schreef hij dat de kloof tussen hem en ons toch te groot was en dat hij niet meer kwam.

Hoe groot die kloof was, wordt wat Cor betreft in dit boek duidelijk. Deze dagboek-aantekeningen stammen van een principieel denkend man, voor wie de doopsgezinde overtuiging bij allerlei twijfel een grote zekerheid bood. Cor was een jongeman, die geleid door zijn idool, de predikant Frits Kuiper, midden in het doperse leven stond. Hij was echter ook een vurig socialist en geheelonthouder. Op onze bijeenkomsten verhaalde hij met trots hoe hij op 30 april in Baarn weigerde te vlaggen, maar op 1 mei des te luider zijn rode vlag uitstak.

Cor werd in 1903 te Zaandam geboren kort na de spoorwegstakingen. In zijn ouderlijk huis was het armoe troef, want zijn vader was regelmatig lange tijden ziek. Cor woonde dan ook in de armste buurten van Zaandam, maar met zijn goede verstand en leergierigheid werkte hij zich dankzij het doopsgezinde milieu hogerop. Hij had chef kunnen worden in de houthandel als hij niet zo'n vurig vakbondsman was geweest en de dienstweigeren niet was gekomen. Hij deed geen beroep op de verse wet gewetensbezwaren (1923), want vervangende dienst was nog niet geregeld en hij kon zo lang niet wachten. Dus werd het acht maanden cel. Aanvankelijk zat hij in de gevangenis te Amersfoort, maar na zijn veroordeling zou de bijzondere strafgevangenis te Scheveningen zijn huis worden.

Aan het dagboek vertrouwde hij toe wat hij zoal dacht bij de brieven en bezoeken (iedereen een kwartier, behalve de dominees; die bleven wel een uur) die hij kreeg, wat hij zijn ouders en in het bijzonder zijn broer Henk toedacht, die juist in deze tijd aangenomen werd in de kerk. Zo biedt het dagboek een mooi inblikje in de doopsgezinde mentaliteit aan de Zaan. Niet minder aardig zijn de vele herinneringen aan Zaandam: buurten, het leven in armoede, de kermis, de Vermaning, Cors voetbalvereniging ZFC, het Waterland rond Zaandam. Het is echter ook duidelijk dat Cor zaken voor zichzelf hield. Zo maakt hij zo nu en dan slechts een toespeling op zijn eerste grote liefde, die een half jaar tevoren door ziekte afgebroken was. Het dagboek geeft niet alleen inzicht in Cors hunkering naar de wereld buiten de gevangensmuren, boeiend zijn ook de gesprekken die hij heeft met medegevangenen en met gevangenispersoneel. De gevangenispredikant brengt hem regelmatig in theologische problemen, maar diens dogmatiek schrikt Cor af. De anarchistische dienstweigeraar Freek Zwennes, die alles zeker weet en dus gelijk heeft, stelt Cors politieke inzicht en bescheidenheid op de proef. Uiteraard is er ook het gevangenisleven zelf, dat met zijn schizofrenen en achtervolgingswaaninnigen Cor soms behoorlijk uit het evenwicht brengt.

In de jaren zeventig was Cor bepaald geen voorstander van totaalweigeren. Je moest, vond hij, indringend met de totaalweigerers praten, want ze waren misleid. Met Hein van Wijk was hij van mening dat de verbeterde wet gewetensbezwaren totaalweigeren en gevangenisstraf volkomen overbodig had gemaakt. Door dit dagboek kan ik zijn verbetering op dat punt wel plaatsen. Het is door de uitgevers uitvoerig en

zeker wat het meniste milieu betreft deskundig ingeleid. De tekstbezorging lijkt me acribisch en dus voortreffelijk.

Bert Altena,
Erasmus Universiteit Rotterdam

Wim Willems, *De uittocht uit Indië, 1945-1955. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam: Bert Bakker, 2001) 397 pp. ISBN 90-351-2361-1

Daar kwamen ze dan, koud en kleumend stonden ze aan de reling, ondanks de warme kleren, die de Nederlandse autoriteiten tijdens de reis in Port Said hadden laten uitreiken. Op veel sympathie hoefden ze niet te rekenen, die lelijke koloniale uitbuiters. Onze schaarse woonruimte in beslag nemen, dat konden ze. Bovendien waren het dubbele bonnenvreters. En verder moesten ze vooral hun mond houden, want hun accent verraadde meestal meteen dat ze uit een apenland kwamen. Nog nooit is zo'n succesvolle groep immigranten met zoveel scepsis bejegend als de Indische Nederlanders. In een onlogisch spagaat stuurde het uitgeputte Nederland met veel enthousiasme en opoffering een duur leger dienstplichtigen naar Indië om de dekolonisatie tegen te houden, maar aarzelde het om onze trouwe bondgenoten daar op te nemen, toen de onafhankelijkheid onafwendbaar bleek.

De Indische Nederlanders waren de eerste grote groep immigranten van na de oorlog en meteen ook de beste. In totaal ging het om bijna 300.000 'repatrianten', van wie ongeveer een derde ook echt uit Nederland stamde. De immigranten bleken meestal hoger opgeleid te zijn dan de gemiddelde Nederlander, schiepen meer banen, verdienen meer en betaalden dus ook meer belastingen en premies. Van zulke nieuwkomers kun je er niet genoeg hebben. Waarom waren we dan niet blij met hun komst?

Het antwoord op deze vraag staat centraal in het boek van Wim Willems. Toen de immigranten uit Indië naar Nederland kwamen, lag ons land deels in puin, waren veel levensmiddelen nog op de bon, was de woonruimte uiterst schaars en heerste er een algemeen gevoel dat Nederland eerder te veel dan te weinig mensen telde. Immigrant en *displaced persons* pasten niet bij een land, dat de oorlog gewonnen had. Zulke armoedige groepen rondtrekkende ontheemden hoorden in Duitsland en Oostenrijk.

Aanvankelijk werd het verblijf van de Indische Nederlanders dan ook als tijdelijk gezien. Ze waren alleen naar Nederland gehaald om op verhaal te komen, maar na de soevereiniteitsoverdracht werd duidelijk dat van terugkeer geen sprake kon zijn. Het land van herkomst, Nederlands-Indië, bestond niet meer. Dat was ook het vertrekmotief van de tweede golf Indische emigranten na 1949. Anders dan bij de eerste groep ontstond al snel discussie over de vraag wie van hen naar Nederland mocht komen. Willems doet dit zorgvuldig uit de doeken.

De uittocht is überhaupt een uitstekend geschreven boek met veel informatie afkomstig uit overheidsarchieven en interviews met gerepatrieerden en hun nabestaanden in binnen- en buitenland. Want van de 300.000 migranten, die naar Nederland kwamen, vestigden zich na korte tijd ruim 25.000 in de vs en 7.000 in Australië. Bovendien migreerden nog eens 17.000 Indische Nederlanders direct naar Australië zonder de omweg via Nederland. De belevenissen van een aantal van deze migranten zijn in zeer sprekende fragmenten vastgelegd, meestal uitvoerige citaten uit interviews. Juist die persoonlijke ontboezemingen maken het boek zo leesbaar.